Din spațiul muzeal pe terenul etnologic și înapoi: sensurile și finalitățile cercetării

Ioana-Ruxandra FRUNTELATĂ

University of Bucharest, Faculty of Letters
Corresponding author email: ioana.fruntelata@litere.unibuc.ro

From the Museum Space to the Ethnological Field and Back: Meanings and Aims of Research

Abstract: The article argues the importance of ethnological field research for contemporary ethnographic museums, stating the premise that the specificity of ethnological heritage consists in its epistemic value and in its intrinsic human ('living') dimension. As a central institution of knowledge, any modern ethnographic museum should be connected to the present, studying heritage communities and bearers in order to preserve and safeguard the systemic character of folk cultures, their unique know-how and forms of expression and their creative and affective components. By reassessing the results of the research project „Contemporary Villages in Romania – Openings Towards Europe" which was initiated by the Museum of Ethnography in Brașov in 2005 and implemented in 2006-2007, the knowledge and expertise acquired during ethnological field researches are explored. The project was coordinated by Ligia Fulga Ph. D and aimed to perform an emergency ethnological research in two communes in Brașov county that were to be crossed by the A3 Highway Brașov-Borș, under construction. Teams of Brașov museum researchers and teams of University professors and students from the Faculty of Letters, University of Bucharest worked together to identify the representative heritage of communes Mândra and Șercaia. As coordinator of two research teams working in Mândra in 2006 and 2007, the author of the article analyses the collected material focusing upon "traditions of representation" and the marginal status of two exceptional heritage bearers, a Rroma woman - poet and singer and a Romanian woman with exceptional memory and communication skills. Also, the exhibition dedicated to the village Mândra after the end of the project is regarded as a kind of validation of the quality of the research, since villagers who were invited to the Brașov Museum of Ethnography to see and discuss the exhibition actually mirrored themselves in its exhibits. Finally, two more arguments for the necessity of field research as current museum activity are formulated: the constant need for collecting the present because 'traditional' culture is meaningful "only when seen in relationship with any other observable aspects of culture" (Christian Feest) and the characteristic 'interweaving' of ethnological scholarship (and ethnologues, as a matter of fact) in present heritage regimes and in the making of cultural heritage.

Keywords: ethnological field research, museums, heritage, Museum of Ethnography in Brasov

Citation suggestion: Fruntelată, Ioana-Ruxandra. "Din spațiul muzeal pe terenul etnologic și înapoi: sensurile și finalitățile cercetării."*Transilvania*, no. 01 (2024): 1-9.
https://doi.org/10.51391/trva.2024.01.01.

1) Valoarea specifică a patrimoniului etnologic

Patrimoniul etnologic protejat și valorificat în muzeele și arhivele de profil are ca trăsături definitorii întrețeserea cu viața oamenilor din comunitățile folclorice („primitive", tradiționale-istorice sau tradiționale-contemporane), pe de o parte și caracterul de întreg ale cărui părți sunt asamblate într-un sistem funcțional, pe de altă part[1]. „Lumile trecutului" pe care le exprimă anumite piese tezaurizate de

1.Criticând tendința folcloristicii structuraliste de a ignora dimensiunea umană a culturii populare tradiționale, într-un efort de „gândire supraorganică", Alan Dundes observă că, din această perspectivă științifică, „folclorul este studiat ca și cum n-ar avea nimic de-a face cu oamenii". Alan Dundes, „Structuralism and Folklore", în *The Meaning of Folklore: the Analytical Essays of Alan* Dundes, ed. Simon J. Bronner (Utah: Utah University Press, 2007), 130. În privința celei de-a doua trăsături generale importante a culturii populare tradiționale, caracterul

expoziții și cataloage dedicate sunt, de fapt, proiecții, în timpul nostru, ale unor secțiuni din „lumi ale prezentului", detașate din contextul lor complex de viață de cercetătorii anteriori și constituind obiect al unor etalări de patrimoniu ce reflectă școli și opțiuni științifice din tabloul dinamic al disciplinelor etnologice. Chiar dacă au incontestabilă valoare istorică și estetică, relevanța fondurilor muzeale etnografice/ etnologice/ antropologice nu constă, în primul rând, în aceste valori, ci în faptul că ele conțin, asemenea unor „cutii negre" ale civilizației umane, cunoștințe neprețuite despre civilizația străveche și sistemică a țăranului (dacă acceptăm acest termen generic pentru reprezentantul culturii comunitare moștenite, pe cale orală, din vremurile preliterate și perpetuate în strânsă și armonioasă conlucrare cu natura), dar și urme particulare ale umanității ce creează și trăiește cultura, la care putem ajunge doar în urma cercetării aprofundate, pe teren, a „patrimoniului viu"[2].

Pentru a fi un spațiu al cunoașterii, legitimându-și, astfel, poziția de instituție culturală prioritară pe care o are în orice stat modern, muzeul etnografic are nevoie să se racordeze la prezentul comunităților pe care le reprezintă și cărora li se adresează. Ca atare, muzeul, prin specialiștii săi, mediază între culturi, comunică despre ele, educă societatea pentru a le înțelege și proteja bogăția și diversitatea, participă la construirea imaginilor și discursurilor patrimoniale dominante într-o epocă sau alta, și nu în ultimul rând, propune o interpretare a patrimoniului, bazată nu numai pe o documentare științifică riguroasă, ci și pe o recontextualizare cu ajutorul unor cercetări de teren. În mod spectaculos, o cercetare de teren întreprinsă pentru a înțelege mai bine semnificațiile și funcțiile unui obiect de muzeu sau chiar pentru „a-i afla povestea de acasă" poate duce la transformări majore și chiar la reconfigurarea conceptului muzeal în ansamblu, după descinderea *in situ*.

Demonstrația acestor afirmații poate fi făcută, în ceea ce ne privește, de revenirea la materialele și rezultatele unui proiect inițiat de Muzeul de Etnografie din Brașov în anul 2005 și co-finanțat de Administrația Fondului Cultural Național. Proiectul, denumit „Sate contemporane din România – deschideri spre Europa", urmărea desfășurarea unor cercetări de „descărcare de sarcină etnologică"[3] în două comune din județ ce urmau să fie afectate de construirea autostrăzii internaționale A3, Brașov-Borș: Mândra și Șercaia. În viziunea autoarei și coordonatoarei proiectului, doamna Ligia Fulga, acest proiect, primul desfășurat sub egida Asociației de Științe Etnologice din România, putea constitui un model și pentru cercetări de teren derulate în alte județe prin care urma să treacă autostrada, ceea ce s-a și întâmplat, pentru că după finalizarea proiectului pentru Brașov, în anul 2007, acesta a fost preluat și derulat, în coordonate adaptate condițiilor concrete de la fața locului (cercetările de teren fiind valorificate muzeal și editorial), în județele Mureș, Cluj și Sălaj.

Proiectul a presupus derularea unor cercetări de teren interdisciplinare, la care au participat muzeografi și colaboratori ai Muzeului de Etnografie din Brașov și cadre didactice universitare și studenți de la Facultatea de Litere a Universității din București. În ceea ce mă privește, am coordonat două grupuri de cercetare de teren în satul Mândra din comuna cu același nume, în anii 2006 și 2007. Prof. univ. dr. Narcisa Știucă a coordonat, din partea facultății, cercetările de la Șercaia. Au fost cercetări colective de scurtă durată, desfășurate vara, demersuri ce țineau de „etnologia de urgență" și vizau, în special,

---

sistemic, Nicolae Constantinescu afirmă: „Spațiul geografic, împreună cu durata și factorul demografic au avut un rol decisiv în constituirea, păstrarea, perpetuarea, înnoirea și persistența culturii populare (tradiționale) românești, alcătuită, *grosso modo*, cum am arătat mai înainte, dintr-un corpus de cunoștințe, un mod de gândire și o serie de forme de artă sau de expresie inextricabil legate între ele, într-un sistem unitar, coerent și autoreglabil". Nicolae Constantinescu, „Cultura populară românească – părțile și întregul", în *Folclorul, cum poate fi înțeles. Studii și articole de etnologie românească*, ediție de Ioana-Ruxandra Fruntelată (București: Editura Universității din București, 2011), 111.

2. Patrimoniul viu este sistemul de valori al culturii populare în procesul de actualizare creatoare a tradiției". Gheorghe Deaconu, „Patrimoniul viu al culturii populare – concept, strategie, gestiune", în „Sinteze: 1994-2008" (București: Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2009), 141. *V.* și Ioana-Ruxandra Fruntelată, „Patrimoniul cultural imaterial – realitate și reprezentare", în „Caietele ASER", nr. 8/ 2012, eds. Ioana Fruntelată, Gabriel-Cătălin Stoian, Emil Țîrcomnicu, Asociația de Științe Etnologice din România (București: Editura Etnologică, 2013), 147.

3. „Tema proiectului a adus în actualitate problematica ruralului actual, mai precis consemnarea valorilor identitare ale satului contemporan din România în condițiile integrării europene, ale dinamicii tradițiilor din spațiul rural ca urmare a noilor contexte de schimbare globală. Este un proiect de etnologie aplicată care poate fi omologat în termeni comparabili utilizați de arheologie, ca fiind o cercetare de urgență «de descărcare de sarcină etnografică» în vederea construirii autostrăzii Brașov-Borș care va modifica configurația actuală a comunităților rurale direct sau indirect". Ligia Fulga, „Proiectul de cercetare «Sate contemporane din România – deschideri spre Europa»/ raport intermediar 2006în *Caietele ASER* 2/2006 (Oradea: Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2007), 263.

prospectarea patrimoniului cultural imaterial al localității. Muzeul Etnografic din Brașov este un muzeu aflat în avangarda cercetărilor etnologice moderne (găsim argumente succinte la adresa https://etnobrasov.ro), echipa sa de la începutul anilor 2000 fiind obișnuită cu munca de teren în perimetrul județului și cu valorificarea datelor culese în studii și articole, filme documentare, albume, expoziții temporare, dezbateri dedicate și alte tipuri de manifestări cu rol educativ și mediator între comunitatea muzeologică și academică, decidenții în materie de politici culturale și membrii comunităților deținătoare de patrimoniu (comunități rurale tradiționale, inclusiv multietnice, dar și comunități ocupaționale, rituale ș.a.). Ca urmare a acestei expertize științifice, dar și logistice, parteneriatul pentru cercetare încheiat între muzeu și colectivul de Etnologie de la Facultatea de Litere a Universității din București a funcționat foarte bine, identificându-se elemente de patrimoniu local active ori încă reținute în memoria colectivă. Materialele culese și/ sau obținute de pe teren – cópii după documente aflate la primărie ori în arhive particulare, înregistrări audio pe casete, fotografii, filmări, însemnări „la cald" și retrospective – certifică valoarea specifică a patrimoniului etnologic, constând în cele două aspecte importante deja menționate: cunoașterea civilizației țărănești sistemice și înțelegerea dimensiunii umane, „trăite" a culturii.

2) Din Muzeul de Etnografie din Brașov în satul Mândra și înapoi: o cercetare cu dublu sens

Având în vedere că Țara Oltului (cu satul reprezentativ Drăguș) este un topos etnologic românesc, consacrat prin cercetările Școlii sociologice de la București și studiile scrise de Ernest Bernea, Ștefania Cristescu-Golopenția, Traian Herseni ori Ion Ionicățiv, întâlnirea cu satul Mândra a însemnat pentru noi, într-o primă etapă, o recunoaștere a elementelor din bibliografie. Ne-am concentrat, în special, asupra riturilor calendaristice, familiale și ocupaționale, căutând să stăm de vorbă cu purtătorii de patrimoniu și deținătorii „rolurilor" rituale din comunitate (moașa, prescurăreasa, membrii cetei de colindători ș.a.). Complementar, am acordat atenție organizării și valorizării spațiului, instituțiilor (școala și biserica) și dinamicii intergeneraționale (două dintre studentele participante la cercetări, Andreea Petre și Anamaria Stănescu, fiind interesate să culeagă jocuri de copii). Etnocoreologul Silvestru Petac, colaborator invitat de Muzeul Etnografic din Brașov să participe la cercetare în cadrul echipei noastre, a realizat, în seara de 20 iulie a anului 2006, o memorabilă reconstituire a repertoriului de joc din Mândra, cu sprijinul profesorului de matematică Ion Zară și al familiei lui. Inevitabil pentru un teren de etnologie „acasă", multe dintre interviurile pe care le-am realizat s-au dezvoltat în adevărate povești ale vieții interlocutorilor noștri, acestea furnizând, retrospectiv, cel mai bogat material pentru surprinderea dimensiunii umane a patrimoniului pe care încercam să-l înțelegem și să-l „ducem" în muzeu.

În anii când s-a desfășurat cercetarea, nu se punea problema obținerii unui acord formal din partea persoanelor cu care am discutat pentru a publica datele comunicate de ele în scop științific și cultural. Considerăm că este corect să-i numim explicit în aceste rânduri pe cei care au avut bunăvoința să ne primească în casele lor și să ne răspundă la întrebări, participând voluntar la activitățile propuse de echipa noastră (o întâlnire la școală și reconstituirea repertoriului de joc în anul 2006) și de Muzeul Etnografic din Brașov (expoziția din ziua de 20 martie a anului 2008, ce a asamblat în discurs vizual și audiovizual principalele rezultate ale cercetării).

Având în vedere obiectivele proiectului, am încercat, într-o primă etapă, să desprindem elemente reprezentative ale culturii sătești din Mândra, numindu-le „tradiții de reprezentare". Prin acest concept, am înțeles „un model cultural de raportare la realitate, moştenit în cadrul unei comunități, validat de memoria colectivă şi de istoria culturală a comunității şi/ sau regiunii şi cu valoare identitară pentru purtătorii de tradiție"[4].

Pentru fiecare „tradiție de reprezentare" am propus o structură alcătuită din următoarele componente: 1) elemente și practici specifice; 2) purtători ai tradiției; 3) geografie simbolică; 4) istorie locală; 5) însemne locale (cele mai vizibile, reprezentative și larg recunoscute elemente/ obiecte asociate tradiției); 6) repertoriu folcloric. De exemplu, în domeniul ocupațiilor, am selectat ca *tradiție de reprezentare* ritul agrar, cu următoarele *elemente și practici specifice*: cununa de la seceratul grâului; sfințirea crucii de hotar de Rusalii; prepararea pâinii rituale (pentru Înviere – Paşti şi înmormântare). *Purtători ai tradiției* la data cercetării erau Elisabeta Zară, Maria Zară, Ion Zară și Aurora Dugală. Geografia simbolică se configura pornind de la biserica unde erau păstrați prapuri împodobiți cu cununi din spice de grâu, spre crucea de hotar din afara bisericii (având și ea o cunună petrecută peste brațul lung), unde se oficia în mod curent slujba de sfințire a pământului și a grânelor la Rusalii, apoi spre locul

4. Pentru o evaluare recentă a importanței și efectelor campaniei gustiene de la Drăguș, *v.* seria de articole dedicate subiectului în revista *Transilvania*, nr. 2-3/ 2020: https://revistatransilvania.ro/2-3-2020/.

numit „în vale", din fața bisericii, unde se practica obiceiul cununii după ce nu s-a mai făcut la o gazdă din sat și în fine, spre locuința şi cuptorul „cocăresei" (femeia care cocea pâinea rituală). *Istoria locală* se raportează la tradiția agrară din Țara Oltului, documentată de studiul lui Ion Ionică din 1943, unde este atestat obiceiul cununii la Mândra, de către doi informatori intervievați în 1935 (Maria Bâra şi Lionte Taflan), care descriu scenariul ritual, în descompunere încă din acel timp[5]. În anul 1974, Maria şi Ion Zară au reconstituit o variantă a cununii din Mândra pentru scenă, utilizând în principal informația orală obținută de la Elisabeta Zară (mama lui Ion Zară). Din relatările Elisabetei Zară şi ale Aurorei Dugală, ca şi din convorbirea cu preotul Ion Mitu, am dedus importanța tradiției locale a sfințirii crucii de hotar, de Rusalii, pentru rodirea pământului. Regimul ritual de preparare a pâinii pentru biserică (Paşti) şi înmormântare era încă recunoscut de informatori la data cercetării noastre. Am considerat cununa de grâu și pristolnicul („chistolnicul") pentru pâinea rituală *însemnele locale* ale ritualului agrar. În ceea ce privește *repertoriul folcloric*, din reconstituirea interlocutoarei intelectuale Maria Zară, acesta era literar-muzical-coregrafic, incluzând melodiile „Vară, vară, primăvară" (cântată de fetele şi băieții care vin de la câmp după seceriș) și „Dealu' cucului" (interpretată de cele trei fete care duc cununa și i-o dau gazdei), adăugându-se obligatoriu jocul (dansat de tineri după ce gazda primeşte cununa)[6].

Desigur, o astfel de propunere, rezultată din argumente bibliografice și din sondarea terenului, nu are o valoare absolută, dar poate constitui, în timp, o mostră a modului în care cercetarea etnologică influențează imaginea patrimonială a unei comunități și poate chiar să contribuie la (re)aducerea în lumină a unui element pe care omul de știință îl consideră reprezentativ. Oamenii de pe teren sunt atenți la ceea ce-i interesează pe specialiști și pot prelua de la aceștia o anumită perspectivă valorică asupra culturii lor, din care pot rezulta acțiuni de patrimonializare întreprinse de o comunitate ce se oglindește – uneori, destul de artificial – în „privirea" etnologului. Totuși, în ceea ce privește ritualul agrar de la Mândra, credem și astăzi că este o tradiție profund ancorată în identitatea colectivă locală, prin toate datele pe care le-am expus sintetic mai sus, dar și prin poziția naturală a satului aflat în câmpia înaltă a Țării Oltului, atât de favorabilă practicării agriculturii.

O altă problemă foarte importantă pe care a ridicat-o terenul etnologic de la Mândra a fost aceea a statutului și recunoașterii în comunitate a purtătorilor de patrimoniu. Ne-am confruntat cu două cazuri de „marginalitate excepțională": două femei, una de etnie romă, Maria Moldovan, cunoscută pentru talentul ei de poetă-țărancă și interpretarea melodioasă a unor pricesne compuse chiar de ea, dar care fusese, până la înaintarea în vârstă, și o bună țesătoare și bucătăreasă solicitată să lucreze și să gătească pentru familii/ evenimente din sat și a doua, de etnie română, Cornelia Cocan, „descoperită" de noi la biserică și devenind, până la data scrierii acestor rânduri, una dintre cele mai importante persoane cu care colaborăm și care și-a asumat, inteligent și firesc, rolul de „autopatrimonializatoare" reprezentativă a Mândrei pentru cei din afara satului.

Maria Moldovan ne-a impresionat prin temperamentul artistic pe care-l manifesta în toate aspectele vieții. În camera cu icoane, lepedeul cu îngeri țesut de ea și manuscrisele poeziilor aflate peste tot, inclusiv în cărțile de rugăciune, am aflat că „tanti Maria" era născută în 1937 la Perșani, într-o familie de vestiți lăutari și venise la Mândra în anul 1956, prin căsătoria cu Avram Moldovan, devenind solista ansamblului „Mândreanca", înființat pentru a reprezenta satul la Festivalul național „Cântarea României". Înainte de 1989, compunea poezii ocazionale dedicate inclusiv conducătorului statului, Nicolae Ceaușescu, dar după aceea s-a îndreptat spre Biserică și în 2006, când am întâlnit-o, compunea și cânta doar „versuri" la mort și pricesne, organiza hramul Sfintei Paraschiva (în urma unui vis cu sfânta care-i spunea că dorește să vină la ea și în amintirea mamei ei, numite tot Paraschiva) și prepara, la cerere, colivă pentru parastase. Maria Moldovan e conștientă de vocația ei și amintește un episod din tinerețe, când fusese chemată pentru o înregistrare la radio la București, dar tatăl, mai „înapoiat", nu i-a dat voie să meargă. În același timp, își asumă cu demnitate marginalitatea etnică într-un sat majoritar de români:

> „Noi suntem țigani de neam, cred că v-o fi spus. Da, dar nu mă dau pe întreagă... M-a-nzestrat Dumnezeu așa și Dumnezeu să mă ajute după daru' care mi l-o dat și după sufletu' care-l am. Mă crezi, să vă creadă Dumnezeu"[7].

Cornelia Cocan (Cornelia lu' Grindei), născută la Mândra, în anul 1931, fiica lui Ioan şi a Mariei Cocan,

5. Ioana-Ruxandra Fruntelată, „Tradiții de reprezentare și purtătorii lor. Aplicație la satul Mândra (jud. Brașov)", în *Caietele ASER* 2/2006 (Oradea: Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2007), 131.
6. Ion I. Ionică, *Dealu Mohului. Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului* (București: Minerva, 1996), 58.
7. Ioana-Ruxandra Fruntelată, „Tradiții de reprezentare ...", 134-135.

nepoată de cantor bisericesc, a lucrat ca îngrijitoare la vaci, la C.A.P.-ul local și a avut mulți ani grijă de soțul bolnav, care nu mai trăia la data întâlnirii noastre. Pe parcursul cercetărilor din verile anilor 2006 și 2007, „tanti Cornelia" ne-a oferit o imagine completă și complexă a patrimoniului local, vorbindu-ne despre obiceiuri calendaristice și familiale, calendarul semănăturilor, creșterea animalelor și munca în gospodărie, portul tradițional și industria casnică textilă, șezătoarea, jocul, cântecul, gastronomia, meteorologia empirică, istoria orală („oficială" și „secretă") a satului. O parte dintre aceste subiecte au fost demonstrate: la inițiativa Corneliei Cocan, am reconstituit o șezătoare la ea acasă; am admirat și îmbrăcat piesele de port tradițional din zestrea dumneaei; am privit-o acasă la Silvia Vlad, exemplificând, împreună cu aceasta, pașii de dans și apoi participând la reconstituirea realizată de Silvestru Petac, cu sprijinul familiei profesorului mândrean Ion Zară, în seara zilei de Sfântul Ilie (20 iulie, 2006); nu în ultimul rând, în anul 2007, interlocutoarea noastră a mobilizat câteva cercetătoare ca ajutoare la bucătărie, arătându-le cum se prepară pâinea cu cartofi și plăcintele cu orez, coapte în cuptorul încălzit cu foc de lemne[8].

Am revăzut-o pe Cornelia Cocan în anul 2008, la Muzeul de Etnografie din Brașov, la expoziția dedicată satului Mândra, când interlocutoarea noastră ne-a cântat, la microfon, două cântece din repertoriul dumneaei. În anii care au urmat, am ținut legătura telefonic și ne-am revăzut de două ori în București, în anii 2011 și 2023. Tanti Cornelia a devenit, între timp, o purtătoare de patrimoniu recunoscută în comunitate, la „Muzeul de pânze și povești" din Mândra, inițiat de Alina Zară, dar și în afara satului. Invitată la diverse evenimente – șezători, târguri, emisiuni televizate – ea participă cu inteligența, spontaneitatea și înțelepciunea care o caracterizează, bucuroasă de atenție, dar fără să se lase transformată de contactul cu operatorii culturali și persoanele din mass media.

De mai multe ori, în convorbirile noastre, Cornelia Cocan ne-a mulțumit, spunând că, datorită atenției pe care i-am acordat-o în cercetările din 2006 și 2007, a început „să fie mai văzută" în satul ei și astfel a avut ocazia să vorbească despre frumusețea tradițiilor din Țara Făgărașului acolo unde a fost chemată. Ni s-a confirmat astfel înțelegerea faptului că o cercetare etnologică de teren are un efect sensibil asupra comunității studiate.

Nu în ultimul rând, cercetările de teren de la Mândra ne-au confruntat cu problema subiectivității și a consecințelor emoționale pe care le implică întotdeauna descinderea în cultura vie. Fără îndoială, în cheia antropologiei postmoderne, terenul etnologic este o piatră de încercare în primul rând pentru etnolog, care parcurge, încercând să-i cunoască pe oamenii „diferiți" de care se apropie, un drum propriu de autocunoaștere[8]x. În același timp, această „amprentă emoțională", tipică pentru munca etnologului, se poate transforma în participare la cultură: fie a comunității studiate, ca „invitat" permanent la sărbătorile și momentele importante din viața acesteia, fie a comunității de origine (academice, muzeale), ca „martor" angajat în protejarea și perpetuarea unei lumi a cărei frumusețe l-a cucerit și l-a angajat definitiv. Cercetarea etnologică are întotdeauna un dublu sens, funcționând ca o punte între sat și oraș, între trecut și prezent, între cultura „lor" și a „noastră".

3) „Sate contemporane din România – deschideri spre Europa": rezultate ale unui proiect necesar

După încheierea proiectului, Muzeul de Etnografie din Brașov i-a invitat pe oamenii din satele cercetate la expoziții dedicate fiecărei localități. Din Mândra, au sosit la Brașov, pe data de 20 martie 2008, într-un autocar pus la dispoziție de organizatori, în jur de 40 de colaboratori activi ai muncii noastre de teren. Purtându-și cu naturalețe costumele tradiționale, mândrenii s-au oglindit în fotografiile expuse, s-au putut asculta și vedea în înregistrările și filmările selectate, au fost atenți la explicațiile oferite despre caietele de transcrieri sau despre arborele genealogic al lui Horia Sima, originar din Mândra, care fusese realizat cu ocazia expoziției. Ca și în sat, nu au fost simpli spectatori ai propriului lor patrimoniu, ci au participat la discuții cu echipa de cercetare și alți membri ai comunității academice și au cântat câteva piese din repertoriul local, însuflețind într-un mod unic spațiul muzeal. Reacția lor pozitivă a fost cea mai bună garanție a calității cercetărilor realizate în cadrul proiectului. Totodată, fiind vorba de muzeul din județul lor, oamenii au avut sentimentul că se află „acasă" și și-au permis, de exemplu, să-și cheme nepoții din oraș la expoziție, ca să le dea, cu această ocazie, alimente aduse din gospodăria rurală sau să stăruiască emoționați în fața filmărilor din care le vorbeau membri ai familiei care se petrecuseră, între timp, din viață.

8. Ioana-Ruxandra Fruntelată, „Marginal și excepțional în configurarea patrimoniului rural: o poetă țărancă", în *Sinteze: 1994-2008* (București: Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2009), 727-729.

Comunitatea științifică națională a beneficiat de rezultatele proiectului „Sate contemporane din România – deschideri spre Europa" prin studiile, articolele și rapoartele care au fost publicate de membrii echipei, dar și prin extinderea cercetărilor, cu ajutorul Asociației de Științe Etnologice din România, în județele Mureș (2007), Cluj (2008) și Sălaj (2009). În cele trei județe s-a preluat titlul proiectului, iar aplicațiile zonale au fost inițiate tot de muzee (Muzeul Județean Mureș, Muzeul Etnografic al Transilvaniei și Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău), în colaborare cu universitari clujeni. Pe lângă o serie de studii și prezentări la manifestări științifice, s-au editat și două volume, pentru Cluj (coord. Tekla Tötszegi și Ioan Augustin Goia) și Sălaj (coord. Corina Bejinariu)[9]. Astfel, s-a regândit, în condiții adaptate societății românești a anilor 2000, modelul unui proiect național de cercetare etnologică de urgență, vizând localități rurale situate în orizontul unor transformări rapide și semnificative și care poate fi studiat în viitor inclusiv în raport cu proiectul ce a avut ca rezultat publicarea *Atlasului complex „Porțile de Fier",* coordonat de Romulus Vulcănescu, de exemplu.

Un alt rezultat important al proiectului „Sate contemporane din România – deschideri spre Europa" este complexa arhivă multimedia pe care a produs-o. În acest moment, nu avem o imagine clară a dimensiunii arhivei, dar putem aprecia valoarea de cunoaștere a propriei arhive dedicate cercetărilor din 2006 și 2007 de la Mândra. Ca orice arhivă etnologică, și aceasta conține documente selectate, organizate și până la un punct, „construite" de cercetător, reflectând un discurs epistemic al epocii și anumite competențe și limitări profesionale, dar și opțiuni morale ale etnologului.

Revăzând materialele despre Mândra și studiile publicate despre acestea, după circa cincisprezece ani, le-am înțeles mai nuanțat bogăția. Încă nu a fost suficient valorificată dimensiunea umană a cercetării. Astfel, una dintre interlocutoarele noastre, pe care o putem numi „om de patrimoniu", Elisabeta Zară (n. 1936 în Mândra), ne-a vorbit despre schimbările satului trăite în vremea vieții ei. După ce a absolvit 7 clase în localitate, nu a mai putut merge la liceu, din cauză că părinții ei erau înstăriți și au fost trecuți la „chiaburi". S-a căsătorit la 17 ani și jumătate, intrând tot într-o familie de „chiaburi". Socrul ei a fost arestat iar tânăra Elisabeta a muncit din greu, în agricultură, alături de familie, pentru a plăti „cotele" foarte mari. După o vreme, alături de soț, a gestionat un magazin din centrul localității („magazin industrial, fără alimente"), ambii având pensii de lucrători în comerț. În cuvintele Elisabetei Zară:

> „După ,89 ni s-a dat pământul înapoi, cu băiatul şi nora am cumpărat tractor, combină, dar s-a dezgustat de lucru pentru că nu a fost piață de desfacere. Şi motorina şi toate erau scumpe, el n-avea cui să vândă, lucra aşa la standard după instrucțiunile inginerului, nu i-a mai convenit şi din cauza aceasta, din cauza serviciilor şi din cauză că copiii erau mari, învățau foarte bine, le era frică că n-o să aibă un viitor şi uite aşa s-au dus [cei doi copii, o fată și un băiat, absolvenți de studii superioare la Brașov, au emigrat în Canada]. S-au dus şi n-au mai venit, numa-n vizită. Dacă şi-au cumpărat case, au maşini... Pământu' acuma ni l-a lucrat un băiat, acuma nu ni-l mai lucră nici băiatul ăla şi e pustiu.
> [Deci n-ați mai reuşit să-l lucrați]
> N-am mai reuşit, deşi aşa l-am iubit pământu', cel puțin, când ni l-o dat înapoi, parcă l-am apucat pe Dumnezeu de picior, da' degeaba, noi suntem bătrâni nu mai avem putere, băiatului nu i-o convenit să lucreze, din cauza asta că n-o fost piață de desfacere cui să vândă şi am rămas aşa, noi nu mai lucrăm decât grădina (...)"

Tot Elisabeta Zară ne-a explicat cum se „arde" corect cuptorul pentru a coace cozonacii, care nu se introduc în el decât când este „vatra luminată", și-a amintit cât de ceremonializat era jocul local („Era aşa de frumos la Paşti, joc în trei zile în sat, toată lumea era îmbrăcată țărăneşte, fetele toate, trebuia să ieşi din casă, doar moartă să fi fost... trebuia să ieşi din casă..."), îndeplinind, inclusiv, o funcție inițiatică pentru tinerele fete („Se ieşea la joc numai cu invitație. Pe fată o invita un băiat, ea se ducea cu mama şi alte fete şi juca cu toți băieții.") și ne-a confirmat ceea ce aflasem și am aflat ulterior și de la alte persoane, anume că acoperământul de cap specific al femeii căsătorite, „căița cu pomeselnic", era luat de purtătoare în mormânt:

> „Portul comunei bătrânesc era altfel, era căița cu pomeselnic, cu care s-au tot îngropat bătrânele. Pe bunica o îmbrăcat-o, ş-am avut o mătuşă mai bătrână ş-am rugat-o: «Mătuşă, îți cumpăr o cârpă de pluş», cum ziceam noi, o basma de pluş cu ciucuri cum se poartă pe aici pe la noi în Ardeal, «Mătuşă-ți cumpăr o cârpă», că doar

9. Tekla Tötszegi, Ioan Augustin Goia (coord.), *Sate contemporane din România – deschideri spre Europa: aplicație zonală – județul Cluj*, (Cluj-Napoca: Mediamira, 2008); Corina Bejinariu (coord.), *Sate contemporane din România – deschideri spre Europa: aplicație zonală – județul Sălaj*, (Cluj-Napoca: Mega, 2009).

nu mai ştie [cu ce e îmbrăcată după ce va muri]; «nu mai ştii matale, lasă-mi mie căiţa, că ş-aşa am jucat cu ea de când am fost fată» că şi când am fost fată până n-am fost căsătorită am mers la concurs [a participat la concursuri cu ansamblul local de dansuri]; zic: «lasă-mi-o mie şi căiţa şi crătinţa şi pieptăraş». «Ţi le las», zice. Ş-apoi i-am pus o basma ş-am îmbrăcat-o frumos şi tot aşa s-o dus pe lumea ailaltă. Zic, «da' să mai rămâie, că să pierd». Puţine mai sunt în sat. Să rămâie, io am ştiut că am fată, am nepoate, să rămâie, păi eu ce să ştiu că ele pleacă? [fiica și nepoatele au emigrat în Canada] Nu mai face nimeni azi. Pomeselnecul e ţesut şi căiţa nu se ştie de cine e făcută. E un lucru foarte delicat".

S-ar putea reorganiza materialul de teren, devenit material de arhivă, punând în evidență sugestiile și evocările funerarului, lângă relatările propriu-zis etnografice privind ritualul de înmormântare. Alături de „povestea" căiței cu pomeselnic salvate de Elisabeta Zară de la îngropare doar ca să devină o altă piesă bătrânească pe care nu mai are cui să o lase (deși, din fericire, Muzeul Etnografic din Brașov a pus în valoare atât piesa, cât și cunoașterea despre purtarea și semnificația ei), putem așeza „versurile" Mariei Moldovan („Modificăm după suferința mortului. De exemplu, dacă-i o moarte fulgerătoare, dacă o moarte cu suferință, cu durată, în aşa fel modificăm ceva. În rest, trebuie, de exemplu: «Preoți cu crucea-n frunte», asta se spune la fiecare mort. Şi sunt multe strofe care trebuie musai la fiecare şi modifici ce e de modificat."), fotografiile de la înmormântarea nurorii ei pe care ni le-a oferit Cornelia Cocan ori chiar fotografia făcută de noi cu Eugen Butum lângă monumentul familiei lui din cimitir, de care e mândru și pe care ne-a rugat să-l imortalizăm, poate și pentru că el nu este originar din Mândra, ci dintr-un alt sat din Țara Oltului, iar crucea îi „fixează", într-un fel, rădăcina. Într-o receptare simbolică, recurența funerarului în discuțiile noastre cu interlocutorii din Mândra poate fi ecoul discursului lor nostalgic despre frumusețea satului de odinioară care pare și el a fi gata de plecare, deși tronsonul Brașov-Făgăraș al autostrăzii A3 nu este finalizat în toamna anului 2023.

Fără îndoială, focalizarea propusă mai sus este doar una dintre multele posibile, arătându-ne cât de „deschis" la interpretare rămâne terenul etnologic și demonstrându-ne că mereu mai este ceva de aflat.

4) Cercetarea etnologică de teren și participarea la patrimoniu: rolul central al muzeelor etnografice

Într-un interesant articol despre „etnografia" necesară în muzeele etnografice, etnologul german Christian Feest comentează că întotdeauna, cultura tradițională primește sens în relație cu alte aspecte ale culturii prezente ce pot fi supuse observației: „Dacă muzeele etnografice vor să rămână vii și nu să se fosilizeze, este nevoie ca date ale prezentului să fie colectate în mod constant"[10]. Același autor remarcă proteismul terenului etnografic, de pe care cercetătorul, cu ajutorul unor abilități ori a unei „arte" speciale, dar și, în egală măsură, prin aplicarea unor criterii riguroase, adună anumite elemente „dintr-un univers de lucruri posibile", fără să știe care anume dintre ele vor rămâne (sau vor deveni relevante) pe termen lung. Discursul unei vechi colecții etnografice (alcătuite din obiecte cu „natură dialogică" și comunicând, deopotrivă, despre „noi" și „ei" și despre „atunci" și „acum")[10]xiii necesită o permanentă recontextualizare, care nu se poate face doar prin documentare, ci și prin integrarea ritmică a rezultatelor cercetărilor de teren în discursul muzeal.

Pe lângă utilitatea sa de activare ori reactivare a mesajului unei colecții muzeale, demersul de cercetare de teren este indispensabil și realizării funcției de cunoaștere a muzeului etnografic, tocmai pentru că acesta este o instituție a patrimoniului etnologic, responsabilă să păstreze, în măsura în care este posibil, înțelepciunea, abilitatea și dinamismul ce caracterizează culturile tradiționale.

În același timp, adăugând la „dimensiunea umană", deja subliniată, a patrimoniului etnologic, și dimensiunea sa interactivă, realizăm că prin legătura cu terenul și comunitățile deținătoare de patrimoniu, cercetătorii participă, în fond, la crearea și practicarea acestui patrimoniu. „Antropologii și etnologii fac parte atât din regimul [de gestionare a] patrimoniului, cât și din comunitățile de patrimoniu, atunci când își îndeplinesc rolul de cercetători și consilieri-experți, dar și prin producția lor de cunoaștere savantă a patrimoniului care, într-un fel sau altul, devine parte a ansamblului patrimonial"[11].

În anul 2013, când am realizat o cercetare de teren finanțată de Centrul Cultural Vrancea (director: Liviu Nedelcu), interlocutorii noștri din comuna Nereju ne-au mărturisit că le plăcea să meargă la „muzeul din Dumbravă" (Complexul Național Muzeal ASTRA din Sibiu) ca să-și demonstreze competențele patrimoniale de dansatori sau meșteri populari, pentru că acolo erau găzduiți în „casa

10. Christian Feest, „Which Ethnography Do Ethnographic Museums Need?", 2014, www.researchgate.net/publication/262006304.
11. Ibid.

lor" de la Nereju. Astfel, spațiul muzeului devenise, pentru ei, o prelungire a propriei comunități, în care se simțeau apreciați și „contextualizați" în mod adecvat. Fără îndoială, în prezentul dinamic, globalizat și „nomadizat", asistăm la un tip de „simbioză" ce conduce la un „regim de patrimoniu" deschis, în care cei ce dețin valorile (în special imateriale) le validează și le transmit inclusiv prin forme de educație muzeală la care participă împreună cu specialiștii muzeografi și cu publicul vizitator. Din această perspectivă, spațiul muzeal, se constituie ca un teren legitim de cercetare etnografică a tuturor componentelor patrimoniului etnologic: cognitivă, afectivă, creativă, interactivă și desigur, identitară.

Bibliography

Adell, Nicolas, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, and Markus Tauschek. "Introduction. Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage," In *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage*, edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto and Markus Tauschek – Göttingen Studies in Cultural Property, volume 8 –, 7-21. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2015.

Butoi, Ionuț. "Recitindu-l pe Stahl." *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 5-14.

Constantinescu, Nicolae. "Cultura populară românească – părțile și întregul" [Romanian Folk Culture – Parts and Whole]. In *Folclorul, cum poate fi înțeles. Studii și articole de etnologie românească* [Folklore: How It Could Be Understood. Studies and Articles of Romanian Ethnology], edition, English abstracts and afterword by Ioana-Ruxandra Fruntelată, 101-122. Bucharest: Editura Universității din București, 2011.

Deaconu, Gheorghe. "Patrimoniul viu al culturii populare – concept, strategie, gestiune" [The Living Heritage of Folk Culture – Concept, Strategy, Management]. In *Sinteze: 1994-2008* [Syntheses: 1994-2008], 139-143. Bucharest: Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2009.

Dundes, Alan. "Structuralism and Folklore." In *The Meaning of Folklore: The Analytical Essays of Alan* Dundes, edited and introduced by Simon J. Bronner, 123-153. Utah: Utah University Press, 2007.

Feest, Christian. "Which Ethnography Do Ethnographic Museums Need?" In *Beyond Modernity. Do Ethnography Museums Need Ethnography?*, edited by Vito Lattanzi, Sandra Ferracuti, and Elisabetta Frasca, 185–195. Espera, 2014. www.researchgate.net/publication/262006304.

Fruntelată, Ioana-Ruxandra. "Autopatrimonializare și identități locale" [Self-heritigization and local identities]. In *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor "C. Brăiloiu"* [Annual review of the Institute of Ethnography and Folklore "C. Brăiloiu"], new series, vol. 27, 433-443. Bucharest: Editura Academiei Române, 2016.

Fruntelată, Ioana-Ruxandra. "Emoțiile şi etnologia 'acasă'" [Emotions and Ethnology at Home] in *etno. brasov.ro, percepții, medii culturale, comunicare* vol. 3 [etno.brasov.ro, perceptions, cultural media, communication], edited by Ioan-George Andron and Ligia Fulga, 65-70 (Brașov: Editura Capo-Lavoro, 2007).

Fruntelată, Ioana-Ruxandra. "Marginal și excepțional în configurarea patrimoniului rural: o poetă țărancă" [Marginal and Exceptional in the Configuration of Rural Heritage: A Peasant Woman Poet]. In *Sinteze: 1994-2008* [Syntheses: 1994-2008], 727-729. Bucharest: Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2009.

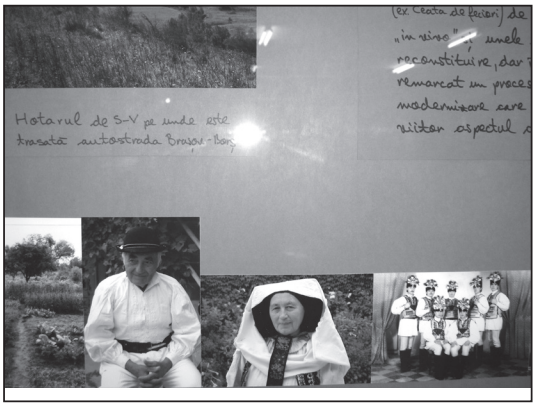
Fruntelată, Ioana-Ruxandra. "O rediscutare a viziunii lui Henri. H. Stahl despre „adevărata și falsa cultură sătească." *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 15-24.

Fruntelată, Ioana-Ruxandra. "Patrimoniul cultural imaterial – realitate și reprezentare" [Intangible Cultural Heritage – Reality and Representation], in „Caietele ASER" 8/ 2012 [ASER Notebooks – publication of the Romanian Association of Ethnological Sciences], edited by Ioana Fruntelată, Gabriel-Cătălin Stoian, and Emil Țîrcomnicu, 146-151. Bucharest: Editura Etnologică, 2013.

Fruntelată, Ioana-Ruxandra. "Tradiții de reprezentare şi purtătorii lor. Aplicație la satul Mândra (jud. Braşov)" [Traditions of Representation and Their Bearers: Mândra Village, Brașov County]. In *Caietele ASER* 2 [ASER Notebooks – publication of the Romanian Association of Ethnological Sciences], 129-138. Oradea: Editura Muzeului Țării Crişurilor, 2007.

Fulga, Ligia. "Proiectul de cercetare „Sate contemporane din România – deschideri spre Europa"/ raport intermediar 2006 [The Research Project "Contemporary Villages in Romania – Openings towards Europe"]. In *Caietele ASER* 2/2006 [ASER Notebooks – publication of the Romanian Association of

Ethnological Sciences], 263-272. Oradea: Editura Muzeului Țării Crişurilor, 2007.
Ionică, Ion. "Dealu Mohului. Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului" [Mohu Hill. Agrarian Ceremony of the Wreath in Olt Land], ed. Constantin Mohanu. Bucharest: Minerva, 1996.
Repciuc, Ioana. "Laminorul observației. Tehnica cercetării de teren în concepția lui Henri H. Stahl." *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 25-32.
Rostás, Zoltán. "Henri H. Stahl–un sociolog constructor de istorie. Perspectiva unui istoric budapestan" [Henri H. Stahl: A Sociologist Building History. The Perspective of a Historian from Budapest]. *Transilvania*, no. 1-2 (2022).

Gheorghe Taflan și Elisabeta Zară, prezentați ca purtători de patrimoniu din Mândra în expoziția organizată de Muzeul de Etnografie din Brașov, 20 martie 2008. Foto: Ioana Fruntelată

Cornelia Cocan cântând la Muzeul de Etnografie din Brașov, cu ocazia expoziției organizate pe 20 martie 2008. A doua din dreapta ei este Maria Moldovan. Foto: Ioana Fruntelată

Elisabeta Zară și Gheorghe Taflan pregătindu-se să participe la reconstituirea jocului din Mândra, 20 iulie 2006. Foto: Ioana Fruntelată

Cornelia Cocan și cercetătoarea Georgiana Radu (în costumul împrumutat de tanti Cornelia) la reconstituirea șezătorii din Mândra, iulie 2006. Foto: Ioana Fruntelată